

K niektorým otázkam očakávaného populačného vývoja rómskeho obyvateľstva na Slovensku¹

Branislav Šprocha²

Abstrakt:

Slovensko patrí ku krajinám s najvyšším počtom a podielom Rómov v európskom priestore. Súčasne však je potrebné povedať, že presné údaje o tomto etniku po roku 1989 plne absentujú, čo značne komplikuje možnosti riešenia jeho situácie z rôznych uhľov pohľadu. Aj z tohto dôvodu rastie význam relevantných a reálnych informáciách podložených populačných prognóz, ktorých výhodou navyše je skutočnosť, že nepodávajú len informáciu o súčasnom stave, ale pokúšajú sa priniesť aj pohľad na možný očakávaný vývoj do budúcnosti. Okrem toho je potrebné pripomenúť, že úlohou takýchto prognóz nespočíva len v podaní uvedenej informácie o počte a štruktúre Rómov na Slovensku, ale na zmysluplných logických základoch umožňuje poprieť hlboko zakorenené predstavy o dramatickom zvyšovaní počtu a podielu Rómov na Slovensku a vzniku majoritného postavenia rómskeho etnika v najbližších rokoch. Cieľom príspevku nie je len podať informáciu o takejto populačnej prognóze, ale predovšetkým sa pokúsiť zodpovedať na niektoré otázky týkajúce sa možného budúceho vývoja rómskej populácie v rôznych oblastiach fungovania slovenskej spoločnosti.

Kľúčové slová: Rómovia, populačná prognóza, Slovensko

¹ Príspevok je čiastkovým výstupom z projektu VEGA č.2/0160/13 „Finančná stabilita a udržateľnosť hospodárskeho rastu Slovenska v podmienkach globálnej ekonomiky“ a APVV-0018-12 „Humánno geografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti“.

² RNDr. Šprocha, Branislav, PhD., PÚ SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava, branislav.sprocha@gmail.com

Úvod

Poznanie budúceho vývoja každej spoločnosti predstavuje kľúčovú otázku pre jej ďalšie smerovanie v želateľných intenciách. S tým je následne spojený aj cieľný proces konštrukcie dôkladne premyslených, plánovaných a včas prijatých opatrení, ktorých snahou je toto zmysluplné nastavenie spoločnosti v budúcnosti dosiahnuť.

Ak chceme, aby riešenie problematiky spojenej s rómskou populáciou skutočne stálo na reálnych a dosiahnuteľných základoch, je potrebné poznať nielen súčasný stav, ale aj jeho najpravdepodobnejší budúci vývoj. Potreba takejto prognózy je o to dôležitejšia, keď si uvedomíme, že želateľné posuny nemôžeme dosiahnuť v tomto prípade v priebehu niekoľkých rokov, ale je to proces, ktorý vyžaduje cieľné a celospoločensky koordinované viacgeneračné úsilie.

Cieľom príspevku je priniesť nielen informáciu o najnovšej populačnej prognóze rómskej populácie na Slovensku, ktorá hlbšie už bola diskutovaná v našej predchádzajúcej práci Šprocha (2014), ale predovšetkým poukázať na niektoré oblasti a otázky, ktoré sa s predpokladaným budúcim vývojom Rómov bytostne dotýkajú a významnou mierou budú ovplyvňovať formovanie a fungovanie slovenskej spoločnosti a jej niektorých segmentov (najmä trh práce, vzdelávanie).

Počet a podiel Rómov na Slovensku

Jedna z hlavných a najčastejšie reflektovaných otázok v súvislosti s rómskou populáciou v odbornej i širokej laickej verejnosti sa spája s problematikou početnosti a zastúpenia tohto etnika na Slovensku. Prečo pretrváva taká všeobecná „fascinácia“ tým koľko je, bude a akú váhu majú a budú mať Rómovia na Slovensku? Odpoveď je potrebné hľadať v niekoľkých rovinách. Predovšetkým s rómskou populáciou sa spája viacero predsudkov, stereotypov, mýtov, poloprávd, ale aj konštruktov, ktoré sú založené na reálnych základoch. Vo všeobecnosti vytvárajú v mnohých ohľadoch pocit ohrozenia, ktoré pramení práve z prepojenia týchto atribútov pripisovaných Rómom s ich početnosťou a predpokladaným budúcim vývojom. Najčastejšie pritom narážame v širokej laickej verejnosti na odkazy predpovedajúce vznik početnej prevahy prípadne rapidného nárastu váhy ich zastúpenia v najbližších rokoch. Ak prepojíme tieto úvahy s niektorými široko rozšírenými a do značnej

miery už zakorenenými negatívnymi hodnoteniami (nezamestnanosť, vyu(zneu-)žívanie resp. závislosť na systéme sociálnej pomoci, kriminalita a pod.) nie je možné sa pretrvávajúcemu pocitu ohrozenia čudovať. V druhej rovine ide o akademickú otázku spojenú okrem iného aj s potrebou riešenia „rómskeho problému“, „rómskej problematiky“. Je zrejmé, že práve počet osôb predstavuje jedno z hlavných a základných kritérií na to, aby bolo možné prijať zmysluplne nastavené opatrenia v rôznych oblastiach a z pohľadu jednotlivých politik (rodinná, bytová, vzdelávacia, zdravotnícka, zamestnanosti a pod.).

V súčasných informačných podmienkach, keď oficiálne zisťovanie údajov na etnickom princípe nie je z legislatívnych dôvodov možné, nevieme odpovedať ani na túto primárnu otázku. Aj to prospieva k šíreniu a k utvrdzovaniu vyššie spomínaných „zaručených odhadov“ o dramatickom početnom raste rómskej populácie na Slovensku. Aké sú teda naše možnosti a je vôbec možné povedať po roku 1989 niečo o početnosti a zastúpení Rómov a prípadne aj o budúcom vývoji? Na tieto a niektoré ďalšie otázky sa pokúsime odpovedať v nasledujúcich riadkoch.

Podľa posledného sčítania ľudu, v ktorom sa zisťovali údaje o cigánskom obyvateľstve na základe tzv. etnického princípu, bol cenzus z roku 1980. Podľa jeho výsledkov žilo na Slovensku približne 200 tis. Rómov. Znamenalo to, že predstavujú približne 4 % z celej populácie Slovenska. Posledný hodnovernejší údaj pochádza z evidencie národných výborov z konca 80. rokov. V registri sa nachádzali záznamy o takmer 254 tis. osôb, čo by znamenalo, že Rómovia tvorili niečo viac ako 4,8 %. V nasledujúcom období však táto evidencia bola zrušená a priznaním štatútu rómskej národnosti sa v oficiálnych štatistikách začal zisťovať deklaratórny znak. Všetky tri nasledujúce sčítania ľudu, resp. obyvateľov, domov a bytov (1991, 2001 a 2011) tak už pracovali len s rómskou národnosťou a materinským jazykom.³ Príslušnosť k rómskej národnosti slobodne deklarovala len asi štvrtina z predpokladaného počtu Rómov na Slovensku. V roku 1991 to bolo 75,8 tis. osôb, v roku 2001 niečo viac ako 89,9 tis. a podľa posledného sčítania z roku 2011 takmer 106 tis. Podiel osôb rómskej národnosti sa medzi sčítaniami 1991 a 2011 zvýšil z pôvodných 1,4 % na 2,0 %. Je zrejmé, že z rôznych dôvodov sa značná časť z rómskeho etnika hlási k inej ako rómskej národnosti. Aj preto oficiálne sčítania náš problém nedokážu vyriešiť, resp. ho riešia len v rámci svojich možností (pozri nižšie). Ďalším zdrojom údajov o počte a podiely Rómov na Slovensku sú

³ V poslednom sčítaní obyvateľov z roku 2011 k nim pribudol ešte znak jazyka najčastejšie používaného doma a na verejnosti.

rôzne terénne zisťovania, resp. údaje týkajúce sa vybraných lokalít. V druhom prípade však ide opätovne len o určitú časť rómskej populácie, ktorá obýva určité špecifické prostredie (rómske osady). Vzhľadom na problémy, ktoré boli spájané so získavaním údajov za rómske osady bolo v priebehu rokov 2003 a 2004 uskutočnené terénne zisťovanie pod názvom Sociografické mapovanie rómskych komunit na Slovensku. Jeho cieľom bolo zmapovať všetky rómske osídlenia a získať o nich čo najviac informácií pre potreby štátnej správy (Jurásková, Kriglerová, Rybová 2004). V rokoch 2012 a 2013 sa uskutočnilo druhé terénne zisťovanie, ktoré doplnilo výsledky predchádzajúceho a do určitej miery aj skvalitnilo informáciu o možnom počte Rómov na Slovensku. Kým podľa údajov z prvého zisťovania, by na Slovensku mohlo žiť 320 tis. Rómov, v druhom mapovaní išlo už o takmer 403 tis. osôb, čo by znamenalo podiel približne 7,5 % z celej populácie Slovenska. V súvislosti s tým je potrebné doplniť ešte jednu veľmi dôležitú poznámku. Cieľom oboch zisťovaní nebolo uskutočniť súpis rómskeho obyvateľstva, ale najmä priniesť informácie o infraštruktúre obcí a rómskych osídlení. Až následne sa vo vzťahu k týmto informáciám zaznamenávali aj odhady o početnosti obyvateľov bývajúcich v týchto osídleniach (pozri Atlas...2013, s. 6 a 7), pričom príslušnosť k rómskemu etniku bola pripísaná hromadne všetkým osobám v týchto osídleniach bývajúcich. Okrem toho je tiež potrebné upozorniť na reálny únik určitej časti Rómov, keďže prieskum sa dotýkal len obcí, ktoré boli vybrané na základe vopred dohodnutých kritérií.⁴ Aj preto nemôžeme tieto údaje plne stotožňovať s úplnou početnosťou rómskeho etnika na Slovensku, ale brať ich ako orientačné čísla, ktoré sa v súčasnosti asi najviac približujú k realite.

Je zrejmé, že v súčasných podmienkach nie sme schopní jednoznačne povedať „presné číslo“ o celkovom počte osôb rómskeho etnika na Slovensku, ale disponujeme len informáciami, ktoré sa za daných okolností v čo najväčšej miere k tomuto údaju aspoň približujú. Na druhej strane tento údaj sa týka len obdobia, počas ktorého boli predmetné informácie zbierané a nehovorí nič o možnom budúcom vývoji. Aj v dôsledku toho rastie význam populačných prognóz, ktorých jednotlivé scenáre sa snažia reflektovať na všetky dôležité aspekty reprodukčného správania pokiaľ možno v čo najobjektívnejšej rovine. Vzhľadom na množstvo a kvalitu dostupných údajov príprava takejto prognózy predstavuje značne komplikovaný proces. Aj napriek tomu sa niektorí autori (napr. Kalibová 1990, 1991; Vaňo

⁴ Zoznam obcí obsahoval tie, v ktorých sa na základe viacerých informačných zdrojov predpokladalo, že ich obýva rómska komunita s viac ako 30 členmi. Celkovo išlo o 1070 obcí a miest, v ktorých sa uskutočnilo terénne dotazníkové zisťovanie.

2002, Langhamrová a Fiala 2003 a 2008; Šprocha 2011ab, 2014) o to pokúsili. S výsledkami a najmä možnými dopadmi očakávaného populačného vývoja rómskeho obyvateľstva na Slovensku poslednej z nich sa pokúsime čitateľov oboznámiť v nasledujúcej časti nášho príspevku.

Populačná prognóza Rómov Slovenska do roku 2030

Podrobne boli predpoklady a samotná konštrukcia populačnej prognózy rómskej populácie na Slovensku diskutovaná v samostatnej monografii (pozri Šprocha 2014), preto sa v nasledujúcich riadkoch zameriame len na tie najnutnejšie informácie spojené s týmto procesom, aby si čitateľ mohol urobiť ucelenejší pohľad v súvislosti s celým procesom konštrukcie populačnej prognózy tohto typu.

Vo všeobecnosti platí, že každý proces prognózovania sprevádza určitý stupeň neistoty (Kučera 1998), ktorý sa populačná prognóza napríklad (okrem iného) snaží do určitej miery eliminovať konštrukciou (najčastejšie) troch scenárov očakávaného populačného vývoja. Podobne sme postupovali aj pri tvorbe populačnej prognózy Rómov na Slovensku, no vzhľadom na možnosti (resp. v mnohých smeroch skôr nemožnosti) prípravy vstupných predpokladov je potrebné čitateľa upozorniť, že oproti klasickým populačným prognózam je predmetná prognóza ovplyvnená väčšou mierou neistoty pri konštrukcii jednotlivých projekčných scenárov.

Stanoveným cieľom bolo vypracovať populačnú prognózu rómskej populácie na Slovensku do roku 2030. Prah prognózy však bol stanovený do konca roku 1980 (31.12.) vzhľadom na skutočnosť, že v sčítaní ľudu z tohto roku nachádzame posledný reálny údaj o počte a štruktúre Rómov podľa veku a pohlavia. Značná časť prognózy predstavuje tak postdíkciu. Samotná prognóza tak prináša nielen informáciu o možnom očakávanom budúcom vývoji, ale aj spätne o populačnom vývoji od začiatku 80. rokov do súčasnosti. V súlade s tým tak predstavuje dôležitý zdroj údajov (odhad) aj o terajšej početnosti a štruktúre Rómov na Slovensku.

Zvolená prognostická metóda sa opierala o kohortno-komponentný model, pričom boli zostavené tri základné varianty prognózy. Vo vysokom variante (vysoká plodnosť a úmrtnosť) sme predpokladali najpomalšie zmeny v charaktere reprodukčného správania. Obsahoval tak najmenej dynamické predlžovanie života a súčasne najpomalší pokles a zmenu

štruktúry plodnosti. Opačný prípad predstavuje nízky variant, v ktorom je zakomponovaný najdynamickejšie zlepšovanie úmrtnostných pomerov a tiež najrýchlejšia transformácia plodnosti. V čase vzniku prognózy bol najpravdepodobnejším stredný variant, ktorý v sebe zahŕňal najpravdepodobnejší vývoj úmrtnosti a plodnosti. Ako už čitateľ určite postrehol zatiaľ sme sa nikde nezmienili o migrácii. Tá predstavuje v kohortno-komponentnom modeli tretí komponent, no v našom prípade sme sa rozhodli ho z prognózy vynechať. Pracujeme tak s predpokladom, že migračné procesy na populačný vývoj Rómov nemajú žiadny vplyv, a teda považujeme predmetnú populáciu v podstate za migračne uzavretú. Uvedomujeme si, že tento predpoklad nie je úplne kompatibilný s realitou, ale k jeho praktickej aplikácii sme dospeli po dlhodobej a viacnásobne konzultovanej úvahe. Predovšetkým je potrebné podotknúť, že kým z pohľadu úmrtnosti a plodnosti máme aspoň aké také vstupné informácie, v prípade migrácie nedisponujeme žiadnymi údajmi. Okrem toho niektoré výskumy (napr. Uherek 2007) poukazujú, že migrácia Rómov má do značnej miery špecifický charakter a nie je možné ju plne stotožňovať s konceptom zmeny trvalého bydliska tak ako je tradične chápaná migrácia v populačných prognózach v našom prostredí. Súčasne sa tiež domnievame, že v transformačnom období objem migrácie (najmä medzi Slovenskom a Českom) sa znížil, a preto nezohráva a ani do budúcnosti nebude zohrávať výraznejšiu úlohu v populačnom vývoji rómskeho obyvateľstva na Slovensku.

Podrobné analýzy plodnosti (pozri napr. Srb 1988, Kalibová 1990 a 1991, Šprocha 2014) poukazujú na naštartovanie zmien v charaktere a intenzite tohto procesu. Nástup a postupné šírenie vedomého obmedzovania plodnosti v rámci demografickej revolúcie nás oprávňuje v súlade s analógiou v iných populáciách predpokladať, že tento trend bude pokračovať aj počas celého prognózovaného obdobia. Preto vo všetkých troch vývojových scenároch očakávame, že intenzita plodnosti bude klesať a súčasne budeme svedkami určitých zmien v jej charaktere (rozložení podľa veku matky). Rozdiel medzi jednotlivými variantmi spočíval v dynamike tohto procesu. Kým vo vysokom predpokladáme medzi rokmi 1981 – 2030 pokles z úrovne 4,6 dieťaťa na ženu⁵ na približne 2,6 dieťaťa na ženu, v nízkom variante by v horizonte prognózy mohla úhrnná plodnosť dosahovať úroveň približne 1,8 dieťaťa na ženu. Stredný variant očakával, že do roku 2030 by plodnosť klesla na hodnotu 2,3 dieťaťa na ženu. Len pre úplnosť a porovnanie doplníme, že súčasná celoslovenská úroveň plodnosti sa

⁵ Ide o vstupnú úroveň plodnosti pre rok 1980, ktorá bola odhadnutá na základe údajov zo sčítaní 1970 a 1980 a tiež predpokladov Kalibovej (1990, 1991). Bližšie k tejto problematike pozri Šprocha (2014).

pohybuje tesne pod úrovňou 1,5 dieťaťa na ženu, kým očakávaná plodnosť rómskych žien by pri naplnení jednotlivých scenárov predstavovala 2,4 (nízky) – 3,1 (vysoký) dieťaťa na ženu. Integrálnou súčasťou projekčných scenárov očakávaného vývoja plodnosti boli tiež zmeny v charaktere tohto procesu. Predovšetkým predpokladáme pokles intenzity vo vyššom veku ako odraz prehlbovania vedomého obmedzovania plodnosti (rodenia detí vyšších poradi starším ženám). Súčasne tiež pracujeme s určitými zmenami v najmladších vekových skupinách (do 20 rokov), kde najmä v nízkom variante očakávame určité znižovanie a presun váhy do veku 20 – 24 rokov. Významným prvkom projekčných scenárov bolo tiež predpokladané znižovanie dynamiky poklesu intenzity plodnosti počas prognózovaného obdobia. K najväčším zmenám by preto malo dôjsť v prvej dekáde ako dôsledok existencie ešte pomerne veľkého priestoru na transformáciu tohto procesu a čiastočne je to tiež odraz následného spomalenia, na ktorom sa okrem iného pravdepodobne podpisuje aj samotné zhoršovanie podmienok pre dynamickejšie šírenie zmien. Rómov našla celospoločenská transformácia z viacerých hľadísk nepripravených a rómska populácia preto pomerne výrazne doplatila na zmeny vo fungovaní spoločnosti (pozri Radičová 2001, 2002). Jedným z dôležitým faktorov pritom bol návrat určitej časti Rómov naspäť do osád, ďalšie prehlbovanie segregácie a uzatváranie miestnych komunít pred vonkajším svetom. V neposlednom rade je potrebné tiež pripomenúť ešte nedávne nastavenie rôznych foriem sociálnych transférov, ktoré úzko súviseli s počtom narodených detí.

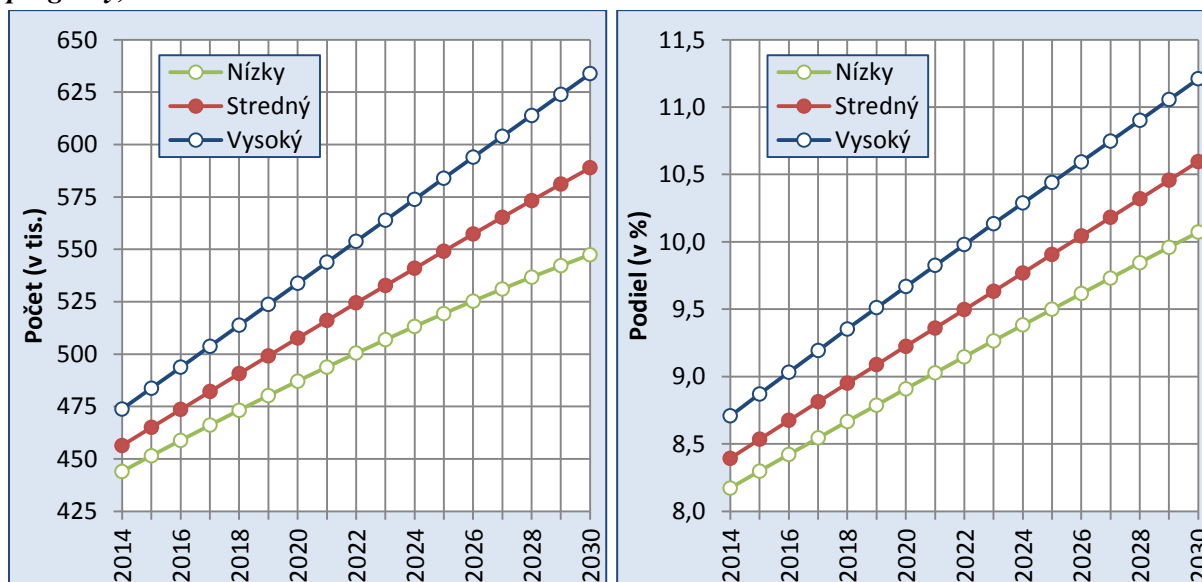
Viacere analýzy poukazujú na výrazne horšie úmrtnostné pomery (Kalibová 1988, Šprocha 2014) a s tým spojený nepriaznivý zdravotný stav (Popper a kol. 2009, Kurnienková 2007, Šprocha 2012ab) rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Najviac sa na zaostávaní Rómov podieľa vysoká dojčenská a detská úmrtnosť spolu s úmrtnosťou v strednom a vyššom produktívnom veku. Hlavnú úlohu pritom v produktívnom veku zohráva veľmi nepriaznivá situácia na ochorenia obehovej sústavy (pozri Šprocha 2014). Podľa upraveného odhadu Kalibovej (1990, 1991) môžeme predpokladať, že práve narodení rómski muži oproti celej mužskej populácii Slovenska mali potenciálne pred sebou na začiatku 80. rokov približne o 10 rokov kratší život a u žien to bolo dokonca o 13 rokov menej. Intenzitou úmrtnosti tak rómska populácia na prahu prognózy zaostávala za celou populáciou Slovenska o približne tri desaťročia. Údaje z posledných dvoch desaťročí za obce s najvyšším zastúpením osôb rómskeho etnika podľa Atlasu rómskych komunít (2004) potvrdili, že rozdiely v úmrtnostných pomeroch sa pravdepodobne zmenšili, no naďalej zostávajú pomerne

výrazné. Stredná dĺžka života pri narodení mužov dosahovala približne o 6 rokov a u žien takmer 9 rokov nižšiu hodnotu ako tomu bolo v rovnakom období na Slovensku. Okrem toho hlbšia analýza zdravotného stavu (Šprocha 2012ab) tiež potvrdila, že muži i ženy z rómskych osád nielenže potenciálne kratší život, ale značnú časť z týchto rokov prežijú v horšom zdraví, s nižšou kvalitou života (z pohľadu prítomnosti chronických ochorení a obmedzení bežných denných aktivít). Vzhľadom na tieto údaje sme predpokladali vo všetkých scenároch kontinuálne znižovanie úmrtnosti, pričom hlavnú úlohu pritom by malo zohrávať zlepšovanie úmrtnostných pomerov práve v tých vekových skupinách, kde bolo identifikovaných najväčšie zaostávanie. Ak by sa intenzita úmrtnosti rómskej populácie na Slovensku vyvíjala podľa stredného variantu prognózy, potom by sa život práve narodených chlapcov predĺžil z pôvodných niečo viac ako 57 rokov na súčasných 66 rokov a do konca prognózovaného obdobia by došlo ešte k ďalšiemu predĺženiu o viac ako 3,5 roka. Podľa nízkeho variantu, v ktorom očakávame najdynamickejšie zlepšovanie úmrtnostných pomerov, by stredná dĺžka života mužov dosahovala dnes približne 67,6 roku a do horizontu prognózy by vzrástla ešte o ďalšie štyri roky. Naopak vysoký variant predpokladá najmenšiu dynamiku znižovania úmrtnosti. Potenciálna dĺžka života by tak dnes podľa tohto variantu mohla dosahovať 64 rokov a do roku 2030 by sa predĺžila ešte o ďalšie 4 roky. Pre porovnanie ešte doplníme, že súčasná úroveň strednej dĺžky života pri narodení mužov sa pohybuje na úrovni takmer 73 rokov, pričom do roku 2030 prognóza Bleha, Šprocha, Vaňo (2013) predpokladá jej nárast na 75,7 – 76,8 rokov (podľa variantu prognózy).

Rovnako aj u rómskych žien očakávame zlepšovanie úmrtnostných pomerov, ktoré sa odrazí na hodnotách strednej dĺžky života pri narodení. V strednom variante z pôvodnej úrovne 61,3 roku na takmer 72 rokov, aby v roku 2030 už dosahoval viac ako 76 rokov. Ešte dynamickejšie by sa zlepšovala úmrtnosť pri naplnení nízkeho variantu prognózy, keď by potenciálny počet rokov, ktoré by v priemere mali pred sebou práve narodení dievčatá v súčasnosti dosahoval viac ako 73 rokov a horizonte prognózy by to bolo takmer 77,7 roku. Vo vysokom variante by došlo k predĺženiu života do súčasnosti o približne 8 rokov a do roku 2030 o ďalšie 4 roky. Stredná dĺžka života pri narodení žien podľa posledných údajov na Slovensku pritom dosahovala 79,6 roku a v horizonte prognózy sa očakáva, že by sa mohla zvýšiť o necelé 3 roky na 82,4 rokov.

Predovšetkým veľmi mladá veková štruktúra⁶ v kombinácii s vysokou aj keď postupne klesajúcou plodnosťou sa podpíšu pod trvale rastúci počet a podiel Rómov na Slovensku počas celého prognózovaného obdobia. Z pôvodných približne 200 tis. osôb v roku 1980 by podľa jednotlivých scenárov prognózy mohlo žiť na Slovensku 451 až 484 tis. osôb, pričom stredný variant očakáva 465 tis. Znamenalo by to, že podiel Rómov na populácii Slovenska by sa pohyboval na úrovni 8,3 – 8,9 %. Rast počtu Rómov sa však nezastaví ani v najbližších približne 15 rokoch a v horizonte prognózy by tak ich počet mohol dosahovať v nízkom variante približne 547 tis., v strednom necelých 590 tis. a vo vysokom by prekročil úroveň 630 tis. osôb. V roku 2030 by pri naplnení jednotlivých scenárov mohol podiel Rómov na celej populácii Slovenska už dosahovať 9,8 % v nízkom, 10,6 % v strednom a 11,4 % vo vysokom variante. Rast objemu populačných prírastkov predpokladajú všetky scenáre. Rozdiel medzi nimi spočíva v dĺžke tohto obdobia. V nízkom variante je to približne do roku 2007, v strednom by populačné prírastky vrchol dosiahli v roku 2015 a vo vysokom až v roku 2020.

Graf 1 a 2: Očakávaný vývoj počtu a podielu Rómov na Slovensku podľa jednotlivých variant prognózy, 2014 – 2030

Zdroj údajov: výpočty autora

⁶ Z tohto hľadiska nás zaujíma predovšetkým počet žien v reprodukčnom veku. V roku 1980 išlo o približne 45 tis. osôb. Podľa stredného variantu dnes predstavujú už viac ako 110 tis. a do konca prognózovaného obdobia v roku 2030 by mohlo ísť dokonca o takmer 158 tis. žien. O rozširujúcej sa reprodukčnej základni hovorí aj údaj o zmene počtu žien vo veku najvyššej plodnosti (18 – 30 rokov), ktorý by sa medzi rokmi 1980 – 2030 mal takmer strojnásobiť (z pôvodných 23 tis. na takmer 65 tis.).

V súčasnosti sa tiež líšia absolútnou hodnotou každoročného počtu Rómov, ktorí by na Slovensku pribúdali. Kým na začiatku 80. rokov by to pri naplnení všetkých predpokladov prognózy bolo vo všetkých variantoch približne 6 tis. osôb ročne, maximum v nízkom variante by znamenalo necelých 8 tis. ročne, v strednom okolo 8,5 tis. a vo vysokom dokonca mierne nad 10 tis. osôb ročne. Rozdiely tiež existujú v ďalšom vývoji a najmä dynamike poklesu populačných prírastkov po dosiahnutí maxima. V nízkom variante by sme mohli byť svedkami pomerne značného poklesu až na niečo viac ako 5 tis. osôb ročne na konci prognózovaného obdobia. V strednom by dynamika poklesu nebola až tak výrazná a v roku 2030 by každoročne pribúdalo ešte stále viac ako na prahu prognózy (približne 7,8 tis. osôb ročne). Napokon nastavenie jednotlivých komponentov vo vysokom variante by znamenalo nielen výrazne dlhší rast objemu populačných prírastkov a ich celkovo vyššiu absolútnu hodnotu, ale aj nasledujúci vývoj v posledných 10 rokoch by bol poznačený skôr stagnáciou a k záveru prognózovaného obdobia by sme mohli vidieť veľmi mierny pokles (tesne pod hranicu 10 tis. osôb ročne).

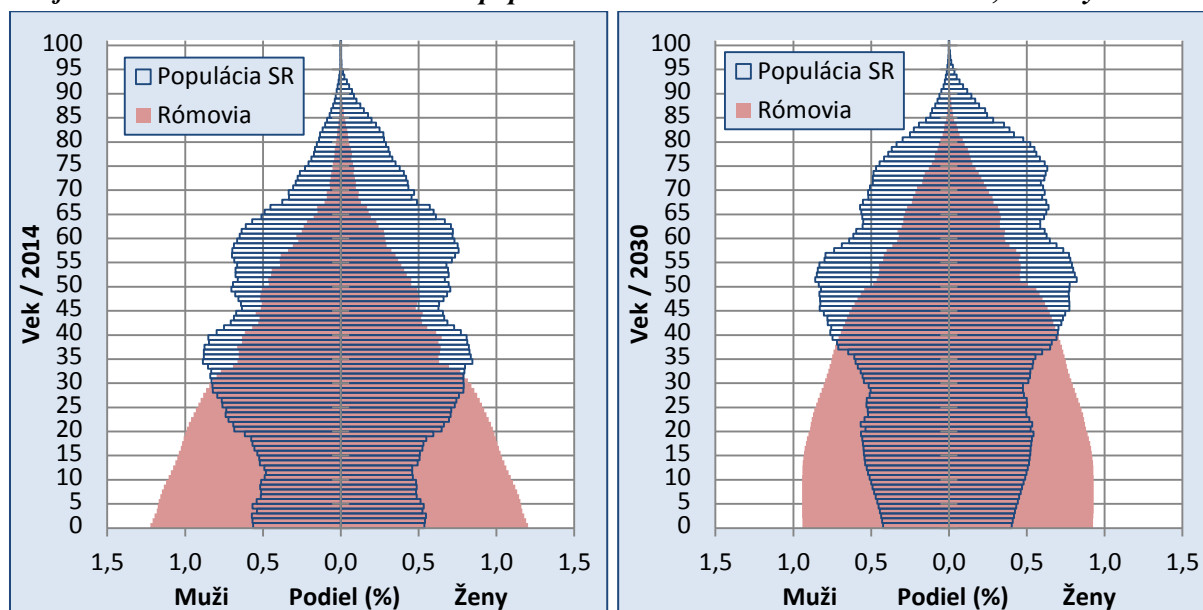
Veková štruktúra Rómov na prahu prognózy vykazuje všetky znaky veľmi progresívnej populácie. Podiel detskej zložky prekročoval 43 %, kým v celej populácii Slovenska deti do 15 rokov tvorili len niečo viac ako 26 %. Naopak podiel osôb vo veku 50 a viac rokov nedosahoval u Rómov ani 10 %. Na Slovensku pritom zastúpenie poreprodukčnej zložky sa pohybovalo nad hranicou 24 %. Priemerný vek populácie Rómov dosahoval v roku 1980 pritom hodnotu niečo viac ako 21 rokov, kým na Slovensku to už bolo viac ako 30 rokov. V podstate vo všetkých variantoch kombinácia stále relatívne vysokej aj keď klesajúcej plodnosti spolu s takto mladou vekovou štruktúrou prinesú vyššie popísané populačné prírastky. Na jednej strane každá ďalšia generácia detí bude početnejšia a to v prípade stredného variantu až do začiatku 20. rokov, pričom ani v zostávajúcich rokoch ich počty výraznejšie neklesnú a zostanú skôr na stabilnej úrovni 11 tis. osôb vo veku 0 rokov (z pôvodných 6,7 tis. v roku 1980).

Na druhej strane mladá veková štruktúra tiež ovplyvňuje počty zomretých, ktoré sú nižšie ako keby išlo o staršiu populáciu pri tak nepriaznivých úmrtnostných pomeroch.⁷ Navyše je potrebné tiež pripomenúť, že vo všetkých variantoch predpokladáme znižovanie úmrtnosti, čo bude znamenať, že čoraz väčšia časť z práve narodených detí sa bude mať šancu dožiť

⁷ Vo veku najvyššej intenzity úmrtnosti sa nachádza relatívne nízky počet osôb, a preto celkový počet zomretých osôb je nižší v porovnaní s populáciami, ktoré majú síce lepšie úmrtnostné pomery, ale staršiu populáciu. V ich prípade sa tak vo vyššom veku nachádza oveľa viac osôb a väčšia časť z celej populácie.

vyššieho veku. Výsledkom takto nastavených predpokladov je ďalšie postupné rozširovanie základne vekovej štruktúry a tiež výrazné zvýšenie početnosti osôb v produktívnom veku. Zmeny nastanú síce aj v poproduktívnom veku, no nebudú tak dramatické.

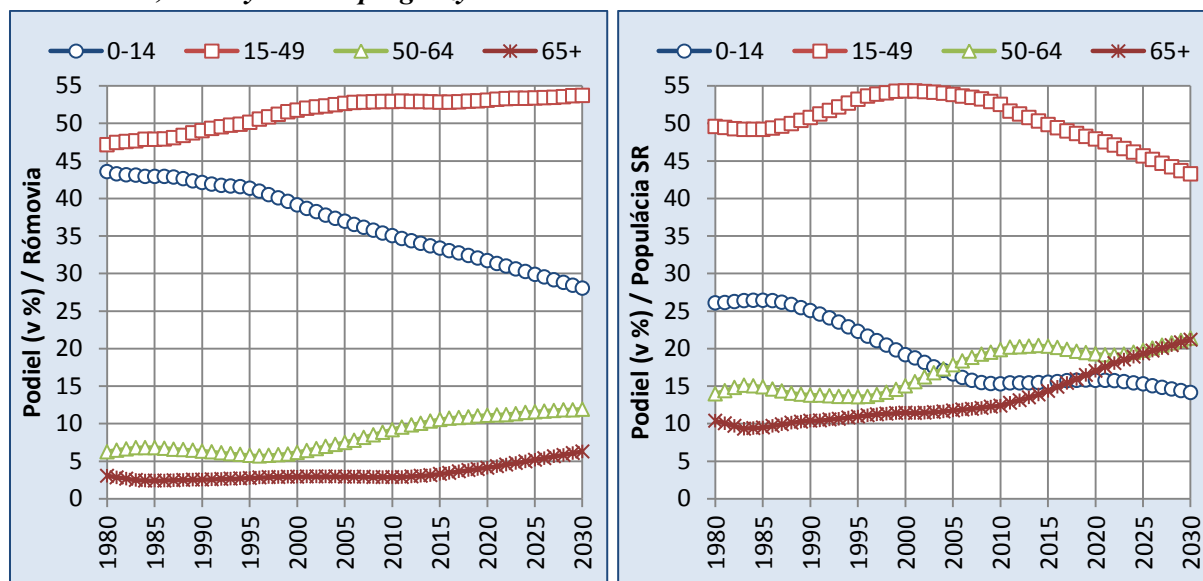
Graf 3 a 4: Veková štruktúra Rómov a populácie Slovenska v rokoch 2014 a 2030, stredný variant

Zdroj údajov: výpočty autora; Bleha, Šprocha, Vaňo (2013)

Kým v roku 1980 počet detskej zložky predstavoval približne 87 tis. osôb, v súčasnosti by to podľa stredného variantu bolo viac ako 155 tis. osôb a na konci prognózy v roku 2030 viac ako 165 tis. detí. Vo veku 65 a viac rokov by sa počet Rómov mohol zvýšiť z niečo viac ako 6 tis. na súčasných 15 tis. a do roku 2030 by ich počet mohol vzrásť na približne 37 tis. osôb. V produktívnom veku (20 – 64 rokov) sa počet Rómov pri naplnení podmienok stredného variantu zvýši z 82 tis. na 248 tis. v súčasnosti až na takmer 333 tis. osôb v roku 2030. Výrazne mladšou populáciou v porovnaní so Slovenskom Rómovia zostanú aj na konci prognózovaného obdobia. V roku 2030 však už môžeme zreteľne vidieť dopady očakávaného poklesu plodnosti, keď v približne do veku 15 rokov už každá mladšia kohorta nie je početne väčšia ako tá predchádzajúca a váha tejto skupiny sa zníži pod hranicu 30 %.

Graf 5 a 6: Vývoj podielu vybraných vekových skupín v populácii Slovenska a rómskej populácii, 1980 – 2030, stredný variant prognózy

Zdroj údajov: výpočty autora, ŠÚ SR, Bleha, Šprocha, Vaňo (2013)

O určitých zmenách a miernom starnutí vekovej štruktúry rómskej populácie na Slovensku hovoria aj syntetické ukazovatele veku. Kým na začiatku prognózovaného obdobia priemerný vek Rómov dosahoval úroveň niečo viac ako 21 rokov, v súčasnosti by to podľa stredného variantu prognózy bolo približne 26 rokov a v jej horizonte necelých 30 rokov. Len pre porovnanie priemerný vek populácie Slovenska sa v súčasnosti pohybuje na úrovni 39,5 roku a do konca prognózovaného obdobia by mal ešte vzrásť o ďalšie 4 roky. Na starnutie rómskej populácie poukazuje aj index starnutia. Kým na začiatku 80. rokov na 100 detí do 15 rokov pripadalo len približne 7 seniorov vo veku 65 a viac rokov, v súčasnosti by to malo byť necelých 10 a v roku 2030 niečo viac ako 22 osôb. Diametrálne odlišnú úroveň starnutia očakávame v celej populácii Slovenska. Dynamizácia tohto procesu v najbližších rokoch spôsobí, že zo súčasnej hodnoty približne 90 osôb sa do roku 2030 index starnutia zvýši až na takmer 150 osôb.

Niektoré dopady očakávaného populačného vývoja Rómov

Výsledky všetkých scenárov nám ukazujú, že od roku 1980 sa počet Rómov a ich váha na celkovej populácii Slovenska pomerne výrazne zvýšili a ďalší nárast môžeme očakávať aj v najbližších 15 rokoch (a určite aj za hranicou prognózovaného obdobia). Na druhej strane sa

ani zďaleka nepotvrdili obavy o možnom vzniku majoritného postavenia Rómov v dohľadnej dobe. Rovnako sa domnievame, že ani nie je pravdepodobné, aby početnosť rómskej populácie na Slovensku v súčasnosti dosahovala hodnoty vyššie ako 500 tis. osôb. V prípade, že budeme vychádzať zo sčítania ľudu z roku 1980, ako posledného najpresnejšieho zdroja údajov o počte Rómov na Slovensku a budeme predpokladať maximálne 10 % únik osôb pri špeciálnom súpise v rámci cenzu, potom by na Slovensku žilo k tomuto roku približne 220 tis. osôb cigánskeho pôvodu. Ak by do roku 2014 ich počet mal vzrásť až na hodnotu napríklad 550 – 600 tis., potom by ich prírastok predstavoval za predmetné obdobie 330 – 380 tis. osôb. Prirodzený prírastok celého Slovenska za toto isté obdobie však predstavoval len necelých 503 tis. osôb. Znamenalo by to, že počet Rómov v roku 2014 na úrovni 550 – 600 tis. osôb by sa naplnil len za predpokladu, keď 65 – 75 % z daného prirodzeného prírastku by tvorili len osoby rómskeho etnika. Ak by mal počet Rómov presahovať hranicu 700 tis. osôb, potom by v podstate celý prirodzený prírastok v rokoch 1981 – 2013 musel byť saturovaný práve Rómami. Na druhej strane však aj očakávaný nárast o 230 tis. osôb znamená, že z celkového prirodzeného prírastku tvorili Rómovia viac ako 45 %.⁸

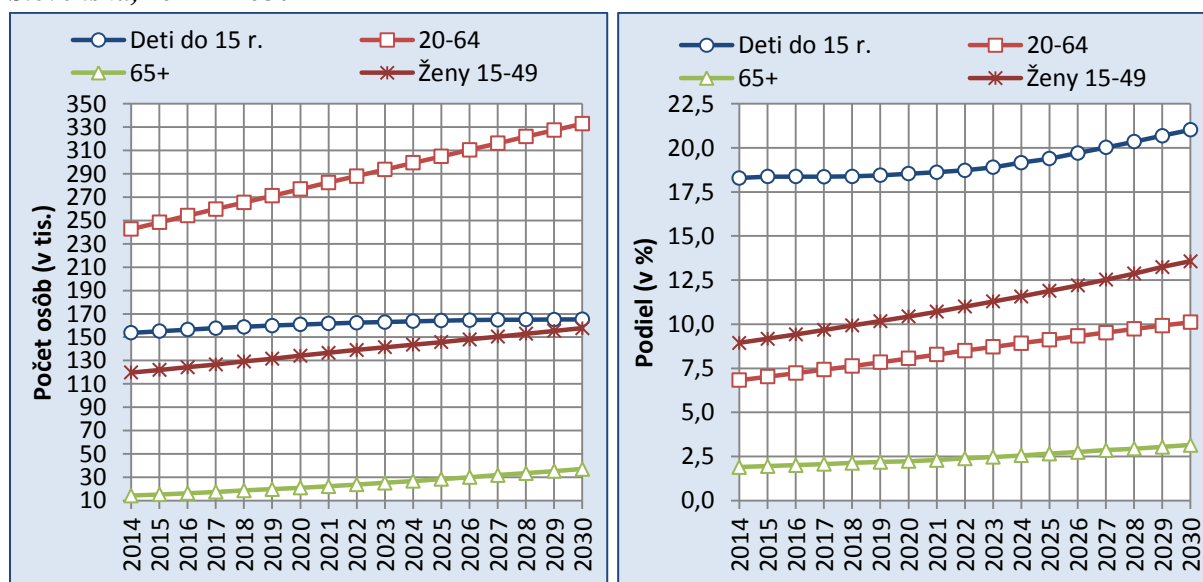
V každom prípade je potrebné povedať, že v podstate v každom scenári očakávame pomerne dynamický nárast počtu Rómov, ktorý v podstate zasiahne všetky hlavné vekové skupiny. Jednoznačne najmenší dopad bude mať zvyšovanie počtu Rómov v seniorskej populácii. Ich podiel na celej populácii Slovenska by sa pri naplnení stredného variantu prognózy mohol zvýšiť zo súčasných necelých 2 % na niečo viac ako 3 %. Oveľa významnejšie zmeny však očakávame v produktívnom veku. Kým v súčasnosti tvoria ani nie 7 %, do roku 2030 by mohli Rómovia v tomto veku tvoriť viac ako desatinu z celej populácie Slovenska. Ešte väčšie zastúpenie rómskej populácie sa očakáva v predreprodukčnom veku. Zo súčasných niečo viac ako 18 % by podiel rómskych detí do 15 rokov mohol vzrásť až na 21 %. S tým úzko súvisí aj spomínaný rast počtu a podielu žien v reprodukčnom veku. Kým v súčasnosti by podľa stredného variantu prognózy predstavovali necelých 9 %, v roku 2030 by to už mohlo byť takmer 14 %.

Uvedené zmeny vo váhe počtu Rómov na populácii Slovenska pritom nie sú len odrazom ich samotného populačného vývoja, ale veľmi dôležitú úlohu tu samozrejme zohráva aj budúce smerovanie celej populácie Slovenska. Je zřejmé, že pokles plodnosti a pôrodnosti spolu s ich

⁸ Keďže v prognóze sme vychádzali z pôvodného počtu Rómov na hranici 200 tis., potom by váha rómskeho obyvateľstva na prirodzenom prírastku celej populácie Slovenska dosahovala takmer 50 %.

stabilizáciou na nízkej úrovni významnou mierou zdynamizoval rast podielu rómskych detí. Navyše, ako sme už uviedli vyššie, v rómskej populácii skôr predpokladáme opačný trend, teda rast počtu narodených detí pričom až v druhej polovici prognózy môžeme očakávať určitý pokles. Aj napriek tomu však váha rómskych detí sa bude zvyšovať. Príčinu je potrebné hľadať v predpokladanom vývoji pôrodnosti v celej populácii Slovenska. Do reprodukčného veku sa totižto dostávajú čoraz menej početné generácie žien, a preto ani predpokladaný mierny nárast ich plodnosti nedokáže zvrátiť nastupujúci trend ďalšieho poklesu novovznikajúcich kohort.

Graf 7 a 8: Vývoj počtu Rómov vo vybraných vekových skupinách a ich podielu na celej populácii Slovenska, 2014 – 2030

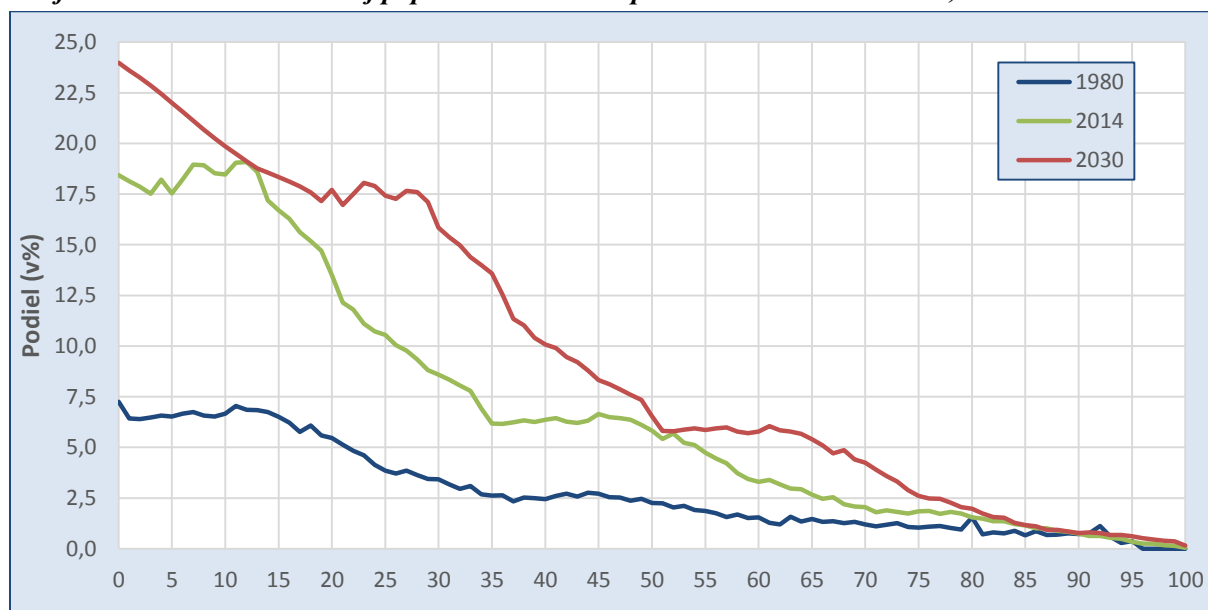

Zdroj údajov: výpočty autora; Bleha, Šprocha, Vaňo (2013)

V produktívnom veku hrá dôležitú úlohu jednak odchod početných generácií z 50. rokov do seniorského veku v celej populácii Slovenska a tiež ich nahrádzanie len málopočetnými generáciami z 90. rokov a neskôr aj prvej dekády nového milénia. V rómskej populácii sme však ukázali, že počet a ani podiel osôb vo veku 65 a viac rokov ani z ďaleka nedosahuje taký význam, a preto sa tento trend len v minimálnej miere môže prejaviť na výslednej zmene. V prípade Rómov hlavnú úlohu zohrá práve predchádzajúci populačný vývoj. Každoročne rastúci počet narodených detí, a tým aj zväčšujúci sa kontingent osôb prichádzajúcich do produktívneho veku spolu so zlepšovaním úmrtnostných pomerov prispievajú k spomínanému nárastu počtu a podielu Rómov v produktívnom veku. Je zrejmé, že pracovný trh na Slovensku bude musieť počítat' s týmto predpokladaným vývojom a bude musieť nájsť

spôsob ako tento do značnej miery veľmi slabo využívaný (a v mnohých ohľadoch je potrebné doplniť aj využiteľný) potenciál uplatniť. V prípade, že sa nepodarí zmeniť miery aktívnej participácie Rómov na trhu práce môžeme očakávať v zmysle týchto posunov v populačnom vývoji v produktívnom veku, že počet nezamestnaných a čiastočne aj nezamestnanosť budú rásť. Navyše je potrebné ešte doplniť, že „nerómska“ zložka v produktívnom veku sa bude nielenže početne zmenšovať, ale dôjde aj postupne k jej ďalšiemu starnutiu. Detailne je možné vidieť očakávaný vývoj zastúpenia Rómov v populácii Slovenska podľa stredného variantu prognózy pre rok 2014 a 2030 podľa veku v nasledujúcom grafe 9. Do konca prognózovaného obdobia práve v produktívnom veku dôjde k najväčším zmenám vo váhe Rómov. Kým podľa súčasných predpokladov ich podiel po dovŕšení 15. roku života pomerne prudko klesá z hranice viac ako 17 % až do veku 35 rokov, kde sa ich podiel stabilizoval na približne 6 %, v roku 2030 očakávame, že až do 30. roku života by mohli Rómovia v produktívnom veku predstavovať približne 17 % a až do 40. roku života by to bola viac ako desatina z celej populácie Slovenska. Znamená to, že najväčšie zastúpenie v produktívnom veku by mala rómska populácia dosahovať predovšetkým v mladšom veku, čo predstavuje podľa nás ďalšiu dôležitú informáciu pre budúce smerovanie trhu práce na Slovensku.

Graf 9: Podiel Rómov na celej populácii Slovenska podľa veku v rokoch 1980, 2014 a 2030

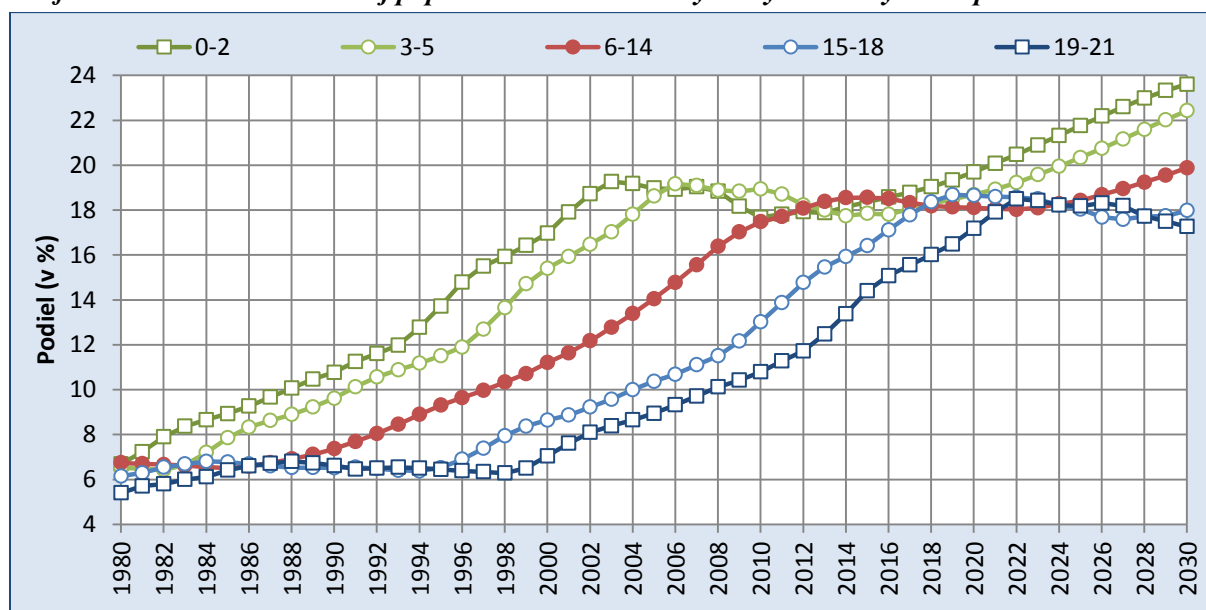

Zdroj údajov: výpočty autora; Bleha, Šprocha, Vaňo (2013)

Ešte väčšie zmeny sa však s najväčšou pravdepodobnosťou odohrajú vo veku do 20 rokov. Zasiahnu tak najmä oblasť vzdelávania a to v podstate na všetkých stupňoch vzdelávacieho systému. Ako je možné vidieť na grafe 10, vo všetkých vybraných vekových skupinách by pri naplnení stredného variantu prognózy malo dôjsť k výraznému nárastu podielu rómskych detí na celkovej detskej zložke populácie Slovenska. V predškolskom veku by mali maximum dosiahnuť na začiatku nového milénia, a to na úrovni približne 18 – 19 %. V ďalších rokoch by sa na tejto úrovni mala ich váha stabilizovať a až s ďalším predpokladaným poklesom počtu narodených na Slovensku by do konca prognózovaného obdobia mohla ich váha opätovne začať rásť. V roku 2030 by tak mohol podiel rómskych detí vo veku do 6 rokov predstavovať viac ako 22 % z celkovej populácie Slovenska. Súčasne je potrebné tiež upozorniť, že tento trend bude pokračovať aj za horizontom prognózy, a preto je prezentovaný stav zatiaľ len „špičkou ľadovca“ možných budúcich zmien, na ktoré je potrebné sa naozaj svedomite pripraviť.

S príslušným časovým oneskorením bude rásť aj podiel rómskych detí vo veku typickom pre žiakov základnej školy a následne tiež pre študentov stredných a vysokých škôl. Je zrejmé, že základné, stredné a tiež vysoké školy sa nielenže budú musieť pripraviť na celkový pokles počtu žiakov a študentov (pozri napr. Šprocha 2013), ale pri naplnení našich prognostických scenárov dôjde aj k výraznej zmene z pohľadu ich etnicity.

Graf 10: Podiel Rómov na celej populácii Slovenska vo vybraných vekových skupinách

Zdroj údajov: výpočty autora; Bleha, Šprocha, Vaňo (2013)

Záver

Všetky dostupné analýzy reprodukčného správania a rovnako aj všetky populačné prognózy jednoznačne poukazujú na očakávaný početný rast Rómov na Slovensku a zvyšovanie váhy ich zastúpenia v podstate vo všetkých hlavných vekových skupinách. Je zrejmé, že tento trend je nezvratiteľný a vzhľadom na viaceré špecifiká, ktoré sa práve s rómskou populáciou viažu je potrebné sa naň adekvátne pripraviť. Dynamicky starnúca populácia Slovenska si nemôže dovoliť nevyužiť skrytý potenciál tejto časti jej populácie. Týka sa to najmä oblasti trhu práce, kde je zrejmé, že osoby rómskeho pôvodu budú najmä v mladšom produktívnom veku v najbližšej budúcnosti tvoriť pomerne početný kontingent potenciálnych pracujúcich. Ak k tomu nedôjde je zrejmé, že počty nezamestnaných resp. neaktívnych na trhu práce sa budú zvyšovať najmä vďaka odlišnému populačnému vývoju v rómskej a nerómskej populácii. Najmä na regionálnej úrovni v o okresoch s najvyšším podielom osôb rómskeho pôvodu môže a pravdepodobne aj pôjde o veľmi vážny problém, ktorý významnou mierou bude ovplyvňovať charakter a samotné fungovanie miestnych spoločností. Z tohto pohľadu sa ako najkritickejšia javí situácia v segregovaných rómskych osadách. Práve v ich prípade však môžeme očakávať, že populačné prírastky budú najväčšie vzhľadom na značné zaostávanie v transformácii reprodukčného správania. Situáciu navyše komplikuje často viacdimenzionálne vylúčenie zo spoločnosti, ktoré obyvateľstvo takýchto osád svojpomocne nedokáže prelomiť.

S problematikou pracovného využitia zvyšujúcej sa produktívnej zložky Rómov je úzko prepojená aj otázka vzdelávania. Viaceré analýzy nielenže potvrdzujú výrazne horšiu kvalitu ľudského kapitálu rómskej populácie, ale v mnohých prípadoch poukazujú dokonca na medzigeneračne sa zhoršujúcu situáciu. Navyše aj v tomto prípade výrazne odlišný charakter reprodukčného správania v kombinácii s mladou vekovou štruktúrou spôsobia dynamický nárast počtu a najmä podielu detí na základných školách. Súčasne pôjde o neprehliadnuteľný kontingent potenciálnych študentov na stredných a prípadne aj vysokých školách, ktorý ešte viac umocní celkovo klesajúci počte študentov nerómskeho pôvodu.

Je zrejmé, že pozícia rómskeho etnika sa prinajmenšom z pohľadu jeho početnosti bude naďalej zväčšovať. Súčasne je tiež potrebné dodať, že ide a naďalej pôjde do značnej miery o regionálne diferencovanú otázku. Ani v jednom smere však nie je možné ju prehliadať,

alebo dokonca ignorovať, pretože problémy z takéhoto jednanja by mohli mať katastrofálne následky na celú slovenskú spoločnosť.

Literatúra

- ATLAS rómskych komunit na Slovensku 2013. 2014. Bratislava: UNDP.
- BLEHA, B., ŠPROCHA, B., VAŇO, B. 2013. *Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060*. Bratislava: INFOSTAT.
- JURÁSKOVÁ, M., KRIGLEROVÁ, E., RYBOVÁ, J. 2004. *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2004*. Bratislava: S.P.A.C.E.
- KALIBOVÁ, K. 1988. Špecifické rysy úmrtnosti romskej populácie v Československu. In: ÚMRTNOST a stárnutie obyvateľstva v ČSSR. ACTA DEMOGRAPHICA VIII. Praha: Československá demografická spoločnosť pri ČSAV, s. 63–70.
- KALIBOVÁ, K. 1989. Charakteristika úmrtnostných pomerů romskej populáciev ČSSR. *Demografie*, 31, s. 239–250.
- KALIBOVÁ, K. 1990. Prognóza romskej populácie v ČSFR do roku 2005. *Demografie*, 32, s. 219–224.
- KALIBOVÁ, K. 1991. *Demografické charakteristiky romskej populácie v Československu*. Disertačná práca. Praha: PŕF UK.
- KUČERA, T. 1998. *Regionálna populačná prognóza: teória a praxe prognózovania vývoje lidských zdrojů v území*. Disertačná práca. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŕF UK, 1998.
- KURNIENKOVÁ, N. 2007. *Zdravotná starostlivosť v sociálne vylúčených rómskych komunitách*. Madrid: Fundación Secretariado Gitano, 68 s.
- LANGHAMROVÁ, J., FIALA, T. 2003. Kolik je vlastně Romů v České republice? *Demografie*, 45, s. 23–32.
- LANGHAMROVÁ, J., FIALA, T. 2008. Současná charakteristika romskej populácie a projekce jejího vývoje do roku 2050. In: JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (eds.) *Romové a cikáni – Neznámí a známí. Interdisciplinární pohled*. Voznice: LEDA, s. 94–122.
- POPPER, M., SZEGHY, P., ŠARKOZY, Š. 2009. Rómska populácia a zdravie: Analýza situácie na Slovensku. Bratislava: Partners for Demographic Change Slovakia, 95 s.
- RADIČOVÁ, I. 2001. Chudoba Rómov vo vzťahu k trhu práce v Slovenskej republike. *Sociológia*, 33, (5), s. 439–456.
- RADIČOVÁ, I. 2002. Rómovia na prahu transformácie. In: VAŠEČKA M. (ed.) *ČAČIPEN PAL O ROMA. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, s. 79–92

- SRB, V. 1988. Změny v reprodukci obyvatelstva československých Romů 1970–1980. *Demografie*, 30, 4, s. 305–309.
- ŠPROCHA, B. 2011a. *Populácia Rómov na Slovensku a možnosti jej prognózovania*. Praha: Univerzita Karlova v Prahe, Přírodovědecká fakulta, Dizertačná práca
- ŠPROCHA, B. 2011b. Prognóza rómskej populácie na Slovensku do roku 2030. *Slovenská štatistika a demografia*, 21, 4, s. 22–46
- ŠPROCHA, B. 2012a. Úmrtnosť a zdravotný stav rómskej populácie na Slovensku, 1. časť. *Slovenská štatistika a demografia*, 22, 3, s. 86–101.
- ŠPROCHA, B. 2012b. Úmrtnosť a zdravotný stav rómskej populácie na Slovensku, 2. časť. *Slovenská štatistika a demografia*, 22, 3, s. 18–32.
- ŠPROCHA, B. 2013. Transformácia ľudských zdrojov na Slovensku a projekcia ich očakávaného vývoja. Bratislava: EKONÓM.
- ŠPROCHA, B. 2014. Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja. Bratislava: OF PRINT JH.
- UHEREK, Z. 2007. Rómske migrácie ze Slovenska v kontextu evropských migračných trendů. *Sociologický časopis*, 43, 4, s. 747 – 774.
- VAŇO, B. 2002. Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025. Bratislava: INFOSTAT.